

ปัญหาเกี่ยวกับที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนา¹

มงคล โคว์วทันะวงษ์รักษ์²

จากการศึกษาปัญหาเกี่ยวกับที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาจะเป็นที่ดินวัดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 33 (2) ซึ่งไม่สามารถโอนกรรมสิทธิ์ได้นอกจากตราเป็นพระราชบัญญัติ ตามมาตรา 34 ซึ่งประมวลกฎหมายที่ดิน มาตรา 84 และ 85 บังคับมิให้วัดถือครองที่ดินเกินกว่า 50 ไร่ หากเกินต้องจำหน่ายภายใน 5 ปี และการที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาจะถือว่าเป็นการทอดทิ้งไม่ทำประโยชน์เป็นการสละสิทธิก็จะต้องเพิกถอนหนังสือแสดงสิทธิตามมาตรา 6 และอยู่ในบังคับของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 34 หรือไม่ โดยที่วัดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มีด้วยกัน 3 ประเภท ได้แก่ ที่วัด ที่ธรณีสงฆ์ และที่กัลปนา ซึ่งวัดอาจได้มาจากหลากหลายกรณี โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการบริจาคของผู้มีจิตศรัทธาที่อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อในเรื่องบาป-บุญที่มีอยู่ในสังคมไทยอย่างแยกไม่ออก ที่วัดซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดที่ประกอบไปด้วยโบสถ์ วิหาร ศาลา กุฏิพระสงฆ์ และที่กัลปนา ซึ่งกรรมสิทธิ์ยังคงเป็นของเจ้าของที่ดินก็ไม่เป็นปัญหา เพราะเห็นได้ชัดเจนว่าเป็นที่ตั้งของวัด คงไม่มีใครที่จะกล้านำไปจำหน่ายจ่ายโอน ส่วนที่กัลปนาคงเป็นอำนาจของเจ้าของเดิม คงเหลือเฉพาะที่ธรณีสงฆ์ประเภทที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนา ไม่มีศาลาการเปรียญ ไม่มีสิ่งก่อสร้างทางศาสนา หรือไม่ได้ใช้ประกอบกิจทางศาสนาแต่อย่างใดเลย จึงเป็นปัญหาในทางกฎหมายว่า เป็นที่ธรณีสงฆ์ประเภทที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาเหล่านั้นเป็นสมบัติของวัดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 33 (2) ที่บัญญัติว่า “ที่ธรณีสงฆ์ คือที่ซึ่งเป็นสมบัติของวัด”³ ที่ต้องปฏิบัติตามประมวลกฎหมายที่ดิน มาตราการทางกฎหมายที่เกี่ยวกับที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนา การได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์การโอนกรรมสิทธิ์เกี่ยวกับที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนา การถือครองที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาเกินกว่าที่ประมวลกฎหมายที่ดินกำหนด ทำให้ผู้ศึกษาได้รับความรู้ความเข้าใจว่าการดำเนินการเกี่ยวกับที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาจึงไม่อาจกระทำได้ตามบทบัญญัติของกฎหมายดังกล่าว

¹ บทความนี้เรียบเรียงจากการศึกษาอิสระ เรื่อง ปัญหาเกี่ยวกับที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนา โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ ดร.ฐาตุร ศิริยุทธวัฒนา และคณะกรรมการสอบ คือ ดร.สถิต สิริพิทุร และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พรพรหม อินทรมย์พรชัย

² นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (ส่วนกลาง) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

³ ไซติ ทองประยูร, คำบรรยายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2505), หน้า 35.

ที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาจึงกลายเป็นสมบัติของวัดที่เจ้าอาวาส กรรมการวัด หรือบุคคลที่เกี่ยวข้องนำไปแสวงหาผลประโยชน์ ที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาจึงไม่อาจนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดในฐานะที่ดินเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่ามหาศาล จึงเกิดกรณีนำที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาไปใช้ในทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์เฉพาะกลุ่ม โดยอำนาจเด็ดขาดของการตัดสินใจของเจ้าอาวาส กรรมการวัด ไวยาวัจกร และเป็นการนำที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาไปจัดสรรประโยชน์อย่างไม่ถูกต้องตรงกับเจตนาของศาสนาอีกด้วย⁴ จึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างมากในกระบวนการแก้ไขปัญหาความยากจนและปัญหาของสังคมส่วนรวม

จากการศึกษาทำให้ทราบถึงปัญหาที่เกิดจากที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ในทางศาสนาในรูปแบบทางกฎหมาย ซึ่งสรุปประเด็นปัญหาได้ดังนี้

จากการศึกษาประเด็นปัญหาเกี่ยวกับที่ดินที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาเป็นที่ธรณีสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 33 (2) ประกอบพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 หรือไม่ จะเห็นว่า กฎหมายบัญญัติแต่เฉพาะที่ธรณีสงฆ์เท่านั้น คือ ที่ซึ่งเป็นสมบัติของวัด การได้ที่ดินจะได้มาหลายทาง เช่น การได้มาโดยกรรมสิทธิ์ก่อนประมวลกฎหมายที่ดินใช้บังคับ การได้มาตามประมวลกฎหมายที่ดิน การได้มาตามกฎหมายว่าด้วยการจัดสรรที่ดินเพื่อการครองชีพ การได้มาตามกฎหมายแพ่งและพาณิชย์โดยการครอบครองปรปักษ์ การได้มาทางมรดก การได้มาโดยเป็นถึงอกรรมสิทธิ์

การได้มาโดยทางนิติกรรม และยังมีกรณีที่ได้มาตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535 และกฎกระทรวงฉบับที่ 1 พ.ศ. 2507 หมวด 1 และหมวด 2 จะเห็นได้ว่า การได้มาของที่ดินซึ่งเป็นที่ธรณีสงฆ์นั้นอาจได้มาหลายช่องทาง ทำให้วัดมีที่ดินที่เป็นธรณีสงฆ์จำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่นอกเขตวัดและมีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนา เป็นที่ดินรกร้างว่างเปล่า มิได้มีการนำมาพัฒนาใช้ประโยชน์ การที่จะถือว่าที่ดินนั้นจะเป็นที่ธรณีสงฆ์ตามพระราชบัญญัตินี้หรือไม่ นั้น เป็นปัญหาทางข้อกฎหมายและมีข้อปฏิบัติตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ที่แตกต่างกัน กล่าวคือ หากเป็นที่ธรณีสงฆ์การไม่อาจจำหน่ายโอนได้นอกจากจะต้องตราเป็นพระราชบัญญัติ ตามมาตรา 34⁵ แต่หากวัดใดถือครองเกินจำนวน 50 ไร่ ก็จะต้องขออนุญาตจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และจะต้องจำหน่ายโอนภายใน 5 ปี และหากมีการทิ้งร้างก็ต้องถูกเพิกถอนเอกสารสิทธิ์ตามประมวลกฎหมายที่ดิน มาตรา 6, 84 และ 85 ดังนั้นสถานะของที่ดินของวัดที่อยู่นอก

⁴ ชาญชัย อาจินสมาจาร, การคณะสงฆ์และการศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สื่อเสริมกรุงเทพ, 2541), หน้า 6.

⁵ ประยูร กาญจนดุล, คำบรรยายกฎหมายปกครอง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2523), หน้า 99.

เขตวัดและมีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาจะถือเป็นที่ธรณีสงฆ์ตามความหมายของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 33 (2) หรือไม่นั้น จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งและด้วยสภาพแห่งข้อเท็จจริงของที่ดิน ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาย่อมจะเป็นที่ดินที่อยู่นอกเขตวัด ดังเช่นที่ดินของนางเนื่อง ชำนาญ ชาติศักดิ์ โดยได้อาศัยอยู่จังหวัดปทุมธานี ที่ได้ยกที่ดินให้แก่วัดธรรมิกการาม จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นต้น ซึ่งไม่มีสิ่งก่อสร้างทางศาสนา ไม่มีการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา บางแห่งถูกทิ้งเป็นที่รกร้าง บางแห่งมีกลุ่มบุคคลเข้าทำ-ประโยชน์อย่างอื่น ดังนั้นที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาประเภทนี้ก็ไม่ควรที่จะถือเป็นที่ธรณี-สงฆ์ที่เป็นสมบัติของวัดตามความหมายของมาตรา 33 (2) แห่งบทบัญญัติดังกล่าว

ประเด็นปัญหาที่สองการได้มาซึ่งที่ดินของวัดวาอารามต้องได้รับอนุญาตจากรัฐมนตรีและให้ได้มาไม่เกิน 50 ไร่ ตามประมวลกฎหมายที่ดิน มาตรา 84 ที่บัญญัติว่า “ การได้มาซึ่งที่ดินของวัดวาอาราม วัดบาดหลวงโรมันคาทอลิก มูลนิธิเกี่ยวกับคริสต์จักร หรือมัสยิดอิสลาม ต้องได้รับอนุญาตจากรัฐมนตรี และให้ได้มาไม่เกิน 50 ไร่..... ” และหากวัดได้มาเกินกำหนดก็ต้องจำหน่ายภายใน 5 ปี และมาตรา 85 ที่บัญญัติว่า “ ในกรณีที่ดินบุคคลได้มาซึ่งที่ดินเกินกำหนดตามความในมาตรา 84 เมื่อประมวลกฎหมาย

นี้ได้ใช้บังคับแล้ว ให้ดินบุคคลดังกล่าวจัดการจำหน่ายภายในห้าปี ถ้าไม่จำหน่ายที่ดินภายในเวลาที่กำหนด ให้อธิบดีมีอำนาจจำหน่ายที่ดินนั้น..... ” จึงมีปัญญหาว่า ที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาจะต้องอยู่ในบังคับมาตรา 84 และ 85 ซึ่งจะต้องไม่เกิน 50 ไร่ หากเกินจะต้องจำหน่ายภายใน 5 ปี ตามประมวลกฎหมายที่ดินหรือไม่ ซึ่งการถือครองที่ดินของวัดก็ต้องเป็นไปตามที่กำหนดไว้ในประมวลกฎหมายที่ดิน มาตรา 84 และ 85 ที่กำหนดให้วัดครอบครองที่ดินได้ไม่เกิน 50 ไร่ ซึ่งวัดที่จะครอบครองที่ดินได้จะต้องมีฐานะเป็นนิติบุคคลตามมาตรา 12 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 จึงสามารถที่จะถือสิทธิในที่ดินในประเทศไทยได้ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แต่ถ้าวัดถือครองที่ดินของวัดที่มีได้ใช้ประโยชน์ในทางศาสนาไม่ว่าจะมีจำนวนเท่าใดก็ไม่ควรจะอยู่ในบังคับของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 33 (2) กล่าวคือ ไม่ควรจะเป็นที่ธรณีสงฆ์ซึ่งเป็นสมบัติของวัด แต่เมื่อกวัดถือครองก็ต้องบังคับตามประมวลกฎหมายที่ดิน มาตรา 6, 84 และ 85 แล้วแต่กรณี

ประเด็นปัญหาที่สามการโอนที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ในทางศาสนาจำเป็นต้องตราเป็นพระราชบัญญัติตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 34 ที่บัญญัติว่า “ ที่วัดและที่ธรณีสงฆ์จะโอนกรรมสิทธิ์ได้ก็แต่โดยพระราชบัญญัติ และห้ามมิให้บุคคลใดยกอายุความขึ้นต่อสู้กับวัดในเรื่องทรัพย์สินอันเป็นที่วัดและที่ธรณีสงฆ์ ” หรือไม่ จะเห็นได้ว่า พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้กำหนดไว้ชัดเจนว่า ในกรณีที่ธรณีสงฆ์ ตามมาตรา 33 (2) ซึ่งเป็นสมบัติของวัดนั้น จะจำหน่ายโอนมิได้นอกจากตราเป็นพระราชบัญญัติและวัดเป็นนิติบุคคลผู้ที่มีอำนาจก็คือ เจ้าอาวาส ก็จะเห็นว่า ข้อบัญญัติดังกล่าวมิได้บังคับเด็ดขาดว่าที่ธรณีสงฆ์จะจำหน่ายโอนกรรมสิทธิ์มิได้เพียงต้องตราเป็น

พระราชบัญญัติเท่านั้น ซึ่งก็หมายความว่า ที่ธรณีสงฆ์ ย่อมจะสามารถโอนกรรมสิทธิ์ไปยังบุคคลอื่นได้ ยิ่งถ้าเป็นที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาแล้วก็ไม่น่าจะใช่ที่ธรณีสงฆ์ตามมาตรา 33 (2) แล้ว การจำหน่ายจ่ายโอนก็ต้องไม่ได้อยู่ในบังคับของ มาตรา 34 ก็คือ ไม่ต้องตราเป็นพระราชบัญญัติและหาก จะต้องจำหน่ายจ่ายโอนตามประมวลกฎหมายที่ดิน มาตรา 6 และมาตรา 85 อธิบดีหรือเจ้าอาวาสก็สามารถดำเนินการได้ทันทีแล้วแต่กรณี ซึ่งอาจจะต้องมีการกำหนดกฎเกณฑ์วิธีการให้ชัดเจนอีกต่างหาก

ประเด็นปัญหาที่สัการถือครองที่ดินธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาจะถือเป็นการสละสิทธิ ในที่ดินตามความหมายของประมวลกฎหมายที่ดิน มาตรา 6 ที่บัญญัติว่า “นับตั้งแต่วันที่ประกาศของ คณะปฏิวัติฉบับนี้ใช้บังคับ บุคคลใดมีสิทธิในที่ดินตามโฉนดที่ดิน หรือหนังสือรับรองการทำประโยชน์ หากบุคคลนั้นทอดทิ้งไม่ทำประโยชน์ในที่ดิน หรือปล่อยที่ดินให้เป็นที่ดินรกร้างว่างเปล่าเกินกำหนดเวลา ดังต่อไปนี้ (1) สำหรับที่ดินที่มีโฉนดที่ดินเกินสิบปีติดต่อกัน (2) สำหรับที่ดินที่มีหนังสือรับรองการทำ ประโยชน์เกินห้าปีติดต่อกัน ให้ถือว่าเจตนาสละสิทธิในที่ดินเฉพาะส่วนที่ทอดทิ้งไม่ทำประโยชน์ หรือที่ ปล่อยให้เป็นที่รกร้างว่างเปล่า เมื่ออธิบดีได้ยื่นคำร้องต่อศาลและศาลได้สั่งเพิกถอนหนังสือแสดงสิทธิใน ที่ดินดังกล่าว ให้ที่ดินนั้นตกเป็นของรัฐเพื่อดำเนินการตามประมวลกฎหมายนี้ต่อไป มาตรานี้ได้มีการ แก้ไขใหม่โดยมาตราเดิมที่ถูกยกเลิกไปแล้ว โดย ข้อ 3. ประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 96 พ.ศ. 2515 ” หรือไม่ จะเห็นว่า ประมวลกฎหมายที่ดินมีความมุ่งหมายที่จะให้มีการใช้ประโยชน์บนที่ดินอย่างคุ้มค่า ด้วยเหตุที่ว่า ที่ดินเป็นทรัพยากรที่มีจำนวนจำกัดและมีคุณค่าทางด้านเศรษฐกิจและสังคมเป็นอย่างยิ่ง ทั่วประเทศจะมีที่ดินที่ประมาณ 320 ล้านไร่ และยังเป็นหลักประกันทางเศรษฐกิจต่อสถาบันการเงิน อีกด้วย ดังนั้นควรจะมีการใช้ประโยชน์บนที่ดินอย่างเต็มที่ จึงมีมาตรการบังคับมิให้มีการปล่อยที่ดินให้ เป็นที่ดินรกร้างว่างเปล่า ที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาส่วนใหญ่จะเป็นที่ดินรกร้างว่างเปล่าจะต้องอยู่ ในบังคับมาตรา 6 ด้วยหรือไม่ ซึ่งหากอยู่ในบังคับเมื่อเข้าหลักเกณฑ์ที่กฎหมายกำหนดอธิบดีก็ต้องยื่น คำร้องต่อศาล และศาลได้สั่งเพิกถอนหนังสือแสดงสิทธิในที่ดินดังกล่าว ให้ที่ดินนั้นตกเป็นของรัฐ ก็จะมี ปัญหาว่า จะต้องดำเนินการตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 34 คือ จะต้องตราเป็น พระราชบัญญัติด้วยหรือไม่

จากการศึกษาปัญหาเกี่ยวกับที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาผู้ทำการศึกษา มี ข้อเสนอแนะดังนี้

1. ควรมีการแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 33 (2) ให้ ชัดเจนว่าที่ธรณีสงฆ์ หมายถึง สมบัติของวัดที่ใช้ประโยชน์ทางศาสนาในปัจจุบัน
2. ควรกำหนดหลักเกณฑ์ในประมวลกฎหมายที่ดินว่า ที่ดินที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาหาก ถือครองเกิน 50 ไร่ จะต้องจำหน่ายจ่ายโอนภายใน 1 ปี โดยไม่ต้องอยู่ในบังคับของพระราชบัญญัติคณะ- สงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 34

3. ควรมีการบัญญัติเพิ่มเติมเกี่ยวกับการโอนที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ในทางศาสนาว่าการจำหน่ายโอนที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ในทางศาสนาไม่อยู่ในบังคับของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 34 ให้เป็นอำนาจของเจ้าอาวาส แต่ต้องได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ หากมีรายได้ให้นำเข้าเป็นรายได้ของรัฐ

4. ควรมีกำหนดหลักเกณฑ์เพิ่มเติมเกี่ยวกับการได้กรรมสิทธิ์ของวัดในที่ธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ในทางศาสนา คือ หากวัดใดได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินอันเป็นที่ธรณีสงฆ์แล้วมิได้ใช้ประโยชน์ในทางศาสนาปล่อยให้เป็นที่รกร้างว่างเปล่าจะต้องถูกเพิกถอนกรรมสิทธิ์

5. ควรมีข้อกำหนดให้วัดที่รับบริจาคที่ดินให้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาภายใน 10 ปี หากพ้นกำหนดแล้วยังมิได้นำที่ดินนั้นไปใช้ประโยชน์ทางศาสนาให้ที่ดินกลับคืนเจ้าของเดิมหรือทายาทของเดิมแล้วแต่กรณี

6. ควรแก้ไขบทบัญญัติของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 เป็นบทเฉพาะการกำหนดให้ที่ดินธรณีสงฆ์ที่มีได้ใช้ประโยชน์ทางศาสนาในปัจจุบันให้วัดที่ได้มาดำเนินการจัดให้ที่ดินดังกล่าวใช้ประโยชน์ทางศาสนาภายใน 5 ปี หากไม่ดำเนินการ กรณีที่ดินรับบริจาคมาให้ที่ดินนั้นกลับคืนเจ้าของเดิมหรือทายาท กรณีที่ดินที่วัดได้มาด้วยวิธีอื่นให้เจ้าอาวาส ร่วมกับมหาเถรสมาคมและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติดำเนินการโอนให้ตกเป็นที่ราชพัสดุต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- พระครูวิสุทธิธานันท์คุณ (กรฑูธา). (2554). **วิธีการบริหารจัดการเขาส่งพราน จังหวัดราชบุรี**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- กรมการศาสนา. (2542). **คู่มือการบริหารจัดการวัดฉบับย่อ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา
- กฤติน จันทร์สนธิมา. (2557). **การบริหารจัดการศาสนสมบัติของวัดในพระพุทธศาสนาศึกษาเฉพาะกรณีเงินบริจาค**. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- โชติ ทองประยูร. (2505). **คำบรรยายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ดำรงธรรม
- ชาญชัย อาจินสมาจาร. (2541). **การคณะสงฆ์และการศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สื่อเสริมกรุงเทพ
- ประยูร กาญจนกุล. (2523). **คำบรรยายกฎหมายปกครอง**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย